

Diskusijos

KAS YRA KALBA? KODĖL TIK ŽMONĖS KALBA?

Dr. Agatha E. Sidlauskas, Kanada

Įvadinės pastabos

Turiu užduotį, kurios atlikimas pranoksta mano gebėjimus: paaiškinti, ką manau apie kalbą. Užduotį sunkina tai, jog turiu vartoti kalbą, kad paaiškčiau, kas yra kalba. Neįmanoma suvokti savo minčių be tos kalbos, kurią aš bandau paaiškinti. Abejoju; galiu būti nesuprasta... tačiau apima ekstazė, kad galiu pasiekti žmones kitame pasaulio krašte... žmones, kurie kelia tuos pačius klausimus: kaip mes galime bendrauti, dalytis savo žiniomis, mintimis ir klausimais vartodami žodžius?

Giliamintis ir lyriškas kalbininkas, gyvenęs praeito šimtmečio pirmojoje pusėje, Gustave Guillaume, rašė (1964): kalba stebuklinga tuo, kad jos priemonėmis mes išgyvename praeitį, dabartį ir ateitį; paprastai pakeisdami vos vieną kitą raidę, kaip yra įprasta tam tikroje šnektoje, leidžiame veiksmažodžiui tai išreikšti. Kas tad yra kalba? Ar tai rašytinės prozos gabalas, pranešimas kokia nors tema? Ne! Kalba yra kalbančio asmens kūrybinis aktas. Kalbos mokslas analizuoja užfiksuotą produktą ir tai, kaip žmonės įgijo šią elgesio formą. Taigi tai, kaip kalbininkai nagrinėja kalbą, priklauso nuo to, kaip jie supranta žmogų.

To meto kalbininkai nesuvokė G. Guillaume'o minčių gylio. G. Guillaume'o biografai mano, kad jo darbas yra pirmas mokslinis XX a. kalbotyros dokumentas. Jo darbas taip pat gali būti laikomas reikšmingu žmonijos istorijos dokumentu. G. Guillaume'o požiūriu, kalbos analizė parodo humanizacijos procesą nuo pat gyvybės pradžios.

Pasak G. Guillaume'o, kiekviena kalba yra bendrų mechanizmų, kuriuos suformavo civilizacijų istorija, išstobulinimo rezultatas. Todėl konkretesnių detalių atskleidimas priklauso nuo šių bendrųjų mechanizmų, kuriuos maskuoja istorijos vingiai, supratimo. Tai nagrinėjantis tyrėjas turi turėti ir labai daug žinių, ir būti labai įžvalgus stebėtojas. Todėl šiame kontekste psichologija ir kalbotyra yra viena kitą papildančios disciplinos.

Yra rašoma, kad G. Guillaume labai vertino matematinį tikslumą ir manė, jog kalbininkai ir fizikai turi tą pačią *forma mentis*. Jis esą tvirtinęs, kad kalba gali perteikti viską, išskyrus save pačią, ir yra tobuliausia žmonių bendravimo priemonė. Jo teigimu, psichikos dariniai, kuriais remiasi kalbos vartojimas, egzistavo prieš kalbos susiformavimą.

G. Guillaume'o minčių gylį iliustruoja jo intuicija, kad veiksmazodis, jo gramatinė pozicija slepia kalbos paslaptį. Veiksmazodžiai perteikia laiko reikšmę. Veiksmazodžių laikai nuskalo laiko „vaizdo“ padėtį ir aplinkybes. Protas spontaniškai lanksčiais veiksmazodžiais išreiškia laikus, kurie neegzistuoja arba yra praėję, laikus, kurių dar nėra, ir operatyvios dabarties laiką. Kalba yra ne sutartinių ženklų sistema, bet kodas, leidžiantis žmonėms bendrauti. Ir šis bendravimas nėra ribojamas apsikeitimu akis į akį; šis kodas leidžia žmogui bendrauti su visata... Kalba tarnauja ne tik susižinojimui apie tiesioginius interesus ir poreikius. Kalba leidžia perteikti universalias idėjas ir tuo būdu imtis kūrybos. Kalba yra realybė, kurios priemonėmis visas pirminis neintencionalus patyrimas yra sisteminamas į mintis. Praėjo amžiai, kol žmonija susikūrė dabartinę kalbą. Žodis yra tiesiog proto (arba dvasios!) vartojama savęs išreiškimo prasmingu būdu priemonė. Nesvarbu, pasakytas ar parašytas, žodis pirmiausia yra ne fizinė, o psichinė struktūra; tik vėliau jis tampa fizine realybe, kuri apipavidalinama pagal psichinę realybę.

Šių nuorodų į G. Guillaume'o mintis turėtų pakakti apibūdinti, kas yra kalba. Tačiau mano užduotis yra supažindinti skaitytoją su savo mintimis apie kalbą ir vėlesnių laikų psicholingvistus.

Keletas žodžių apie Noamo Chomsky'o indėlį

Pirmasis kalbotyros srities revoliucionierius yra Noam Chomsky, žinomas kaip „generatyvinės gramatikos“ teorijos autorius. Tiems, kuriuos erzino biheivioristų požiūris, taikantis kalbai bendrus asociacinių procesų dėsnius, palengvėjo išvydus „pagerintą“ kalbos supratimą. Pasak

N. Chomsky'o, kūrybinis žmonių kalbos aspektas – žmonių gebėjimas suprasti ir kurti begalę naujų sakinių – yra smegenų veiklos produktas.

N. Chomsky išgarsino Didžiojo smūgio evoliucinę hipotezę. Pasak šios teorijos, kalba yra ne daugiau kaip genetinės mutacijos produktas (tikroji kalbos kilmė, žinoma, yra paslaptis). N. Chomsky'o įsitikinimu, kalbos išmokimas yra atsakas į brendimo vyksmo eigą. Šitaip mąstant, pakanka minimalios paskatos, ir vaiko kalba su šimtus taisyklių apimančia gramatika tiesiog prasiveržia. Gramatika yra kalbos instinkto padarinys. Ji plėtojasi nesuvokiant jos pagrindą sudarančios logikos ir tampa savarankiška, atseit skiriasi nuo daug bendresnių gebėjimų, nuo kurių priklauso intelektas ir informacijos apdorojimas. Nieko nuostabaus, kad, remdamasis tokia teorija, N. Chomsky siūlė mokyti gramatikos visiškai atskirai nuo semantikos, arba reikšmės.

N. Chomsky (galbūt) netyčia pasidavė savo mokytojo (Harriso) įsitikinimui, kad kalbotyra turėtų pasirinkti matematinę prieigą: dedukcinę lingvistines struktūras aprašančią sistemą. Tągi reikšmė turi būti visiškai atskirta nuo gramatikos. Tuo atveju kalbininkų tikslas turėtų būti formuoti bendrą kalbinių struktūrų teoriją, kurioje visos gramatikos ypatybės būtų išvestos matematiškai. Tokiame kontekste gramatika yra tik kalbos sakinių sudarymo taisyklių rinkinys. Vadinamoji „nuo konteksto nepriklausoma frazių struktūros gramatika“ yra visų kalbų visų galimų gramatikų sudedamoji dalis. Ši teorija versų pripažinti, kad egzistuoja tam tikros žmonių kalbės universalijos ir todėl kalba nėra be galo įvairuojanti.

Vėliau, antrajame savo teorijos kūrimo etape, N. Chomsky suprato, kad „nuo konteksto nepriklausomos frazių struktūros gramatikos“ nepakanka kalbos kilmei paaiškinti. Jis nuspren-

dė tai papildyti transformacine gramatika, leidusia skirti sakinių „paviršiaus struktūrą“ ir „giliją struktūrą“. N. Chomsky'o požiūriu, žmogus, besimokantis kalbos, yra tokioje pat situacijoje kaip kalbininkas, – turi išvelgti jos taisykles. Taigi nuo tada, kai besimokantysis kalbos pagauna gramatikos taisykles, jį galima traktuoti kaip mašiną, galinčią sudaryti sakinius.

N. Chomsky buvo skaičiavimo revoliucijos, kuri tuo metu įsiveržė į psichologiją, „užvaldyto“ auka. Skaičiavimo idėjos padėjo jam įveikti biheviorizmą. Tačiau tai, ką N. Chomsky vadino kalbos žiniomis, turi būti suprasta taip, kaip etologai traktuoja „instinktyvų elgesį“. Iš dirbtinio intelekto sampratos N. Chomsky perėmė idėją, kad vaiko smegenys yra iš anksto gavusios bazinę kalbos programą. Taip matant kalbos išmokymas yra vien brendimo proceso žingsnis: vaiko raidą valdo vidiniai veiksniai (genai). Kalbos išmokymas aiškinamas kaip įgimtų gabumų, atliepančių tinkamoms išorinėms sąlygoms, didėjimas ir brendimas. Teigiama, kad tam tikrais „kritiniais“ intelekto raidos laikotarpiais kalba funkcionuoja optimaliai.

Švelni Chomsky'o teorijos kritika

N. Chomsky'o pėdomis seka ir naujausia jo teoriją modernizuoja Ray Jackendoff savo 2002 m. išleistame darbe „Kalbos pagrindai“ (*Foundations of Language*). Stephen Pinker, kuris yra N. Chomsky'o gerbėjas, šį R. Jackendoffo veikalą laiko pačia svarbiausia iš visų per daugelį metų pasirodžiusių kalbos mokslų knygų. Tai iš tiesų ryžtingos pastangos supažindinti skaitytoją su tuo, kaip smegenų struktūros, žodžio reikšmė, gramatika ir evoliucija susilieja sudarydamos kalbos pamatus.

Pradžioje R. Jackendoff tvirtina, kad visa

apimančio sintaksės ir leksikono gramatikos vaidmens prielaida yra klaida. Tai buvo pripažinta 1965 m., bet devintajame ir dešimtajame dešimtmetyje virto tik dogma. Dabartinis požiūris į kalbines struktūras tapo galimas gavus naujų duomenų apie sudėtingą proto ir smegenų sąveiką.

Kritikuodamas universalios gramatikos teoriją, R. Jackendoff teigia, kad žmonių kognityviniai procesai pritaikyti kalbos mokymuisi; vaikas išmoksta kalbą, o ne tik faktus. Žmogaus protas lemia, kad visos kalbos turi bendrų požymių. Kad būtų įvaldytas kalbos išmokimo mechanizmas, t. y. gramatikos konstravimo strategija, reikalingi percepciniai procesai. Asmuo turi turėti gebėjimą išmokti kalbą, išrasti generatyvinę gramatiką.

N. Chomsky'o požiūriu, gramatika yra įgimta. Pasak R. Jackendoffo, N. Chomsky netvirtino, kad įgimta gilioji struktūra užkoduoja kalbos reikšmę. Faktiškai N. Chomsky iš viso nenagrinėjo reikšmės. Gilioji struktūra yra tik sintaksinė struktūra. Universalioji gramatika yra tik įrankis vaikui mokantis bet kurios kalbos. Ji neparodo, kaip kalba apdorojama, o tik kad ji yra išmokta.

R. Jackendoff pripažino generatyvinę gramatiką, bet tvirtino, kad ją turi ne tik sintaksinė struktūra. N. Chomsky paskelbė savo teoriją apie „generatyvumą“ labai pavėluotai. Tuo metu fonologijos tyrimai buvo madingi, bet jie neteikė nieko, kas reikštų generatyvumą. Semantika dar net neįfigūravo. N. Chomsky'ui fonologinės ir semantinės struktūros yra sintaksinės kilmės produktai.

Truputis tradicinės kalbinės terminologijos

Kad išnarpliotų savotiškas N. Chomsky'o pažiūras, R. Jackendoff atkreipia dėmesį į tradicinius

kalbos aiškinimus. Būtent yra garsų ir reikšmės atitiktis: fonologinė struktūra koduoja garsus, o konceptualinė struktūra – reikšmę; sintaksinė struktūra yra tik būdas nustatyti ryšius tarp jų abiejų, kad jos išryškėtų.

Žodynas yra žodžių saugykla ilgalaikėje atmintyje, iš kur gramatika sudaro frazes ir sakinius. Kiekvienas žodis yra ilgalaikėje atmintyje, susietas su fonologiniais, sintaksiniais ir semantiniiais požymiais.

Semantika yra minčių, kurias išreiškia kalba, sąranga. Konceptualinė struktūra nėra kalbos dalis, tai – mintis. Konceptualinė struktūra yra teorinis reikšmės atitikmuo. Semantika randasi ne iš sintaksės. Sintaksė ir fonologija tik parverčia mintis aiškesnėmis išraiškomis.

Leksinės žodžių įvestys privalo atitikti sakinio struktūrą; veiksmažodžiai paveikia sakinio struktūrą labiau negu daiktavardžiai.

Normaliame kalbos vyksme pirmąja mintis (kognityvinė struktūra), kuri šaukiasi žodyno. Suaktyvinta leksinė informacija aktyvina sintaksę ir fonologiją. Semantinė leksinių vienetų informacija surenkama pirma nei tampa pasiekiamą fonologinė medžiaga.

Kompetencijos teorijos kritika

Pasak N. Chomsky'o kompetencijos teorijos, leksinis vienetas yra sudėtingas fonologinių, sintaksinių ir semantinių struktūrų junginys. Kad būtų suprasta, kas su kuo siejasi, žodžių eilė turi būti saugoma aktyviojoje atmintyje. Laikantis šio požiūrio, logiška, kad fonologinė integracija turėtų palaukti, kol baigsis sintaksinė integracija; kognityvinė specializacija turėtų būti kažkaip užkoduota genuose, kurie (labai netiesiogiai) lemia tai, kaip sudarytos smegenys. R. Jackendoff, kritikuodamas tokią N. Chomsky'o mintį,

teigia, kad tai yra jo evoliucijos teorijos, pasak kurios, kalba yra nulemta genetinės predispozicijos, padarinys. Iš tikrųjų sintaksė negalėjo susiformuoti pirmiau, nes ji būtų bevertė be fonologijos ir semantikos. Pagal generatyvinės gramatikos teoriją semantika turėjo būti priklausoma nuo sintaksės. R. Jackendoffo nuomone, kalba pirmiausia plėtojosi komunikacijai pagerinti ir tik vėliau mąstymui sustiprinti. (Kalba pasirodė ne gestų-regimuojų pavidalu, kaip manė Corballis, o vokaline-girdimąja forma.) Be to, kalba yra per daug sudėtinga, kad galėtų paprastai atsirasti iš sustiprėjusios atminties, planavimo gebėjimų ar judinamųjų funkcijų. Kalbos sistemos išraiškos galia ir tikslumas tobulėjo laipsniškai kartu su komunikacijos sistemomis.

R. Jackendoff tvirtina, kad svarbiausias kalbos veiksnys yra simbolių vartojimas. Vaiko vieno žodžio sakinyje jau yra simbolis. Simboliai yra reikšmės ir garsinių-judinamųjų kodų ryšiai ilgalaikėje atmintyje. Per trumpą laiką žodynas pagausėja nuo vieno žodžio iki tūkstančių. Ištarimą lemia greičiau skiemenys nei fonemos, o gramatinės funkcijos susiformuoja vėliausiai. Gramatinės funkcijos reguliuoja sintaksės ir semantikos sąveiką. Gramatika yra ne vienalytė sistema, bet paprastesnių sistemų rinkinys.

Vaiko kalboje pirmiausia pasirodo skiemenys; skiemenys išmokstami ir pradedami tarti anksčiau nei įvaldoma fonetika. Fonologiniai elementai leidžia rasti neribotai žodžių įvairovei; skiemenys yra sudaryti iš sujungtų šnekos garsų, kurie kiekvienoje kalboje yra skirtingi. Fonologinė vaiko kalbos sąranga susiformuoja labai anksti. Žodžio reikšmės ir jo tarimo sąsajos yra tiesioginės ir apeina sintaksę. Sintaksinės ypatybės reikalingos tikrai parodyti, kaip vienas ar kitas žodis gali būti įderintas į frazės struktūrą. Taigi fonologija susisieja į semantiką be sin-

taksės pagalbos. Daiktavardžiai išreiškia bet kurią semantinę kategoriją (objektus ir situacijas); veiksmažodžiai – tik situacijas (įvykius, veiksmus, būsenas).

Jackendoffo pastangos aptarti reikšmę

Būdamas lojalus N. Chomsky'ui, R. Jackendoff imasi semantikos problemų. N. Chomsky'o generatyvinė gramatika mažai ką sako apie reikšmę. R. Jackendoff išsaugo sintaksės sąvoką tik atsisako N. Chomsky'o sintaksicentrizmo. Dauguma reikšmę intuityviai laiko svarbiausia kalbos tyrinėjimo problema, o R. Jackendoff mėgina plėtoti tokią reikšmės sąvoką, kuri būtų suderinama ir su psichologija, ir su generatyvine gramatika.

R. Jackendoff reikšmę apibrėžia empiriniu požiūriu – ji svarbiausia viskam, kas žmogiška: kalbai, savasčiai ir socialinei-kultūrinei sąveikai. Kalba perduodama reikšmė išreiškia konteksto supratimą, daromas išvadas, sprendimus, dėmesio nukreipimą ir ryšį su jutimais suvokiamu pasauliu. Mąstymas nepriklauso nuo kalbos. Mes nemąstome angliškai ar prancūziškai; protaujama sąvokų lygmeniu, be jokio ryšio su kalba. Visa tai vyksta sąmonėje, tad įsisaugantis ir nesąmoningas supratimas skiriasi. Net beždžionės turi tam tikrų žinių, kurias sudaro sudėtingas suvokimo, veiksmo ir išvadų junginys. R. Jackendoff mano, kad visa tai sunku paaiškinti remiantis genomu.

Čia R. Jackendoff tvirtina, kad sintaksė turi būti suprantama plačiau nei ją supranta kalbininkai. Sintaksės sąvoka reiškia bet kurios mąstymo sistemos sąrangą. O visos kalbinės semantikos teorijos aptaria sintaksę tik siaurąja prasme. Semantika negali būti universali, nes negalimas tiesioginis vertimas tarp kalbų.

Generatyvinė gramatika stokojo stiprios semantikos teorijos. Aišku, sintaksė nėra visiškai priklausoma nuo semantikos. Dėl to R. Jackendoff teigia, kad reikšmės teorija turėtų būti psichologinė: ji turėtų nagrinėti mąstymo esmę. Semantika pati yra apibūdinama kaip generatyvinė. Sintaksei reikia tik tiek bendros struktūros su semantika, kad galėtų tinkamai sudėstyti žodžius į eilę fonologijai. Dažnai perteikiama reikšmė yra numanoma, iš viso neišreikšta ir gerokai sudėtingesnė nei kalba gali išreikšti. Kalbos struktūra visgi užtikrina mums geriausią galimą prieigą prie mąstymo paslapčių, tačiau vien kalbotyra nepajėgi tai iširti.

Nuo simbolio sudarymo – į diskursyvų mąstymą

Kita mano pasirinkta teoretikė yra Susanne Langer. Jos „Kitokia filosofija“ (*Philosophy in a New Key*) paliko man neišdildomą įspūdį. Nors tik trys šios knygos dalys tiesiogiai liečia tai, kas susiję su kalba, visa knyga nagrinėja žmogaus egzistenciją ir humanizacijos vingius.

S. Langer diskusiją apie kalbą pradeda simbolių kūrimo ir kalbos, kaip diskursyvaus komunikacijos būdo, specifiškumo svarstymu; ji taip pat pripažino, kad egzistuoja pristatomasis (prezentacinis), nediskursyvus tikrovės patyrimo būdas.

Kalba užima tikrovės vietą. Tokios transformacijos procesas yra kūrybinis arba „euristinis“ žmogaus proto darbas. Objektai, įvykiai ir sąlygos paveikia žmogų ir palieka įspūdžio pėdsaką. Šis pėdsakas suvokėjo juslėse registruojamas kaip to daikto, įvykio ar sąlygos reikšmė. Vėl pasikartojus poveikiui, šios pirmosios patirties abstrakcijos tampa iki tol pažintės tikrovės ženkais. Šis sąlyčio su tikrove lygmuo yra papras-

čiausia žinių forma ir – taip teigia S. Langer – yra būdinga net gyvūnams. Trumpai kalbant, patirto sąlyčio su tikrove ženklai perteikia reikšmę.

Pasikartojanti patirtis nuspėjamoje aplinkoje palieka pažįstamumo jausmą. Suvokiantis subjektas transformuoja apibendrinimui pasiduo-dančius išpūdžius į sąvokas. Sąvokos yra antra-sis abstrakcijos lygmuo ir gali apibūdinti ne rea-lius daiktus, bet simbolio identifikuojamus psi-chinius vaizdus. Tai gi simbolis tarnauja koncep-tualizuotam objektų pasauliui.

Simboliai kalbos kontekste yra žodžiai. Žodis perteikia daug reikšmių: jis gali atstoti objektą (kaip žymiklis), konceptualizuotą tikrovę, kaip objektų ar įvykių ir vardų arba specializuoto žo-dyno suprantant propoziciniame mąstyme prista-tomą tikrovę, daugeriopų ryšių konotacija.

S. Langer atkreipia dėmesį į simbolizuojan-čią gramatikos funkciją. Gramatika yra sudėtin-gas terminas: ji reiškia specialią visų susijusių ko-notacijų konsteliaciją. Savo ruožtu gramatinių struktūrų konsteliacija priklauso nuo sintaksinių ryšių propozicijoje. Vadinasi, gramatinė struktū-ra pateikia „paveikslą“, tikrovės ar įvykio, kuris apibūdinamas sakinio priemonėmis, idėją.

Simbolių supratimas yra būdingiausias žmo-nių proto bruožas. Jis atsiranda kaip nesąmo-ningas, spontaniškas abstrakcijos procesas, ku-ris tęsiasi žmogaus prote visą laiką. Tai proce-sas, kuris atpažįsta sąvoką kiekvienoje patirties rezultato konfigūracijoje. Suvoktos konfigūraci-jos, kaip simboliai, yra denotacinės suprantant tikrovę. Racionalią dalykų seką perteikia nuo-sekli žodžių eilė. Jei vien žodžių tvarkos nepa-kanka, „ryšius“ išreiškia žodžių galūnės ir prieš-dėliai. Iš to gimsta propozicijos ir kiti grynai san-tykių simboliai. Sakinys yra tam tikrų dalykų padėties simbolis ir vaizduoja jos pobūdį. Daug dažniau mūsų dėmesį patraukia įvykiai nei daik-

tai ir statiški erdviniai ryšiai. Toks yra adaptyvus kalbos simbolizmas.

Aš leidžiu sau parafrazuoti S. Langer tekstą: žodžiai yra natūraliai pasiekiami simboliai; šne-kai pakanka nedidelių pastangų ir ji nereikalau-ja jokio kito aparato, išskyrus klausos organus, kurie yra mūsų pačių dalis. Faktiškai vienintelė žodžių vertė yra tai, kad jie yra simboliai ar žen-klai... Akustikos atžvilgiu – vos girdimi garsai, bet psichologinėje plotmėje – tikrovę žyminčios sąvokos. Patys savaime žodžiai yra tokie bever-čiai, kad mes iš viso nustojame suvokti jų fizinių buvimą ir įsisąmoniname tik jų konotacijas, de-notacijas ir kitas reikšmes. Didžiausia žodinių simbolių vertė yra tai, kad juos galima įtraukti į įvairius derinius; čia glūdi kalbos galia įkūnyti ne tik daiktų, bet ir daiktų, esančių deriniuose ar situacijose, supratimą. Žodžių derinys, konotu-jantis situaciją – idėją, yra aprašomoji frazė; jei ryšį žymintis žodis tokioje frazėje yra veiksma-žodis, frazė tampa sakiniu. Veiksmažodžiai yra dvigubos funkcijos simboliai: jie išreiškia ryšį ir taip pat patvirtina, kad šis ryšys lieka galiojantis, t. y. jog šis simbolis turi denotaciją. Konotacijos ir denotacijos santykis yra tai, kur labiausiai iš-aiškėja tiesa ir klaidingumas (75–76 p.).

Žvilgsnis į juslių kalbą

Idėjos, kurios atstovauja objektyviai realybei, gali būti išreikštos nuoseklia tvarka. Samprotavimo aktas yra diskursyvus mąstymas. Tačiau S. Lan-ger teigia, kad yra kita realybė, kuri nėra nei fizi-nė, nei erdvės pasaulis. Šio „pasaulio“ struktūra atitinka percepcinės sąrangos lygmenį. Sensori-nės įvestys yra suvokiamos kaip struktūrinės for-mos, o ne kaip šviesos srautas ar garsinis išpū-dis. Mūsų jutimai yra „protiniai“ veiksmai nuo pat pradžių. Bet kuris jautrumas turi mentalite-

to antspauda. Akis ir ausis daro savo abstrakcijas ir todėl formuoja savęs sampratas. Jutimų pasaulis yra realus, patirtas pasaulis, sudarytas iš abstrakcijų, kurias tiesiogiai tiekia jutimo organai. Šiais laikais šis prielaidos prie žinių tipas yra priskiriamas „intuicijai“ ir / arba „meninei tiesai“. Tikrovėje ausies ir akies abstrakcijos būdas – tiesioginio suvokimo formos – yra patys paprasčiausi mūsų intelekto instrumentai. Jutimo organų abstrakcijos yra pašąmoninės, bet jos sudaro įprasto objektų atpažinimo pamatą. Regimos formos – linijos, spalvos, proporcijos ir t. t. – kaip ir žodžiai, yra pajėgios sudaryti sudėtingus junginius. Tačiau dėsniai, kurie valdo šios rūšies junginius, skiriasi nuo sintaksės dėsnų. Esmingiausias skirtumas yra tai, kad regimosios formos yra nediskursyvos. Jos reprezentuoja savo duomenis vienalaikiškai, o ne nuosekliai. Todėl regimąją struktūrą lemiantys ryšiai yra pagaunami vienu regos aktu. Idėja, kurią sudaro daugybė ryšių, įtrauktų į kitus ryšius, negali būti pateikta regimąja forma. Simbolizmas, kurį teikia grynai sensorinis suvokimas, ir formų supratimas yra ne diskursyvus simbolizmas. Todėl jutimų srautas, nors pagautas kaip sąvoka, yra už kalbai savito mąstymo. Aukšto lygio simbolinės formos jutimo duomenys, sakysime, moksle ir mene, priklauso „pojūčių kalbai“. Tai prezentacinė žinių forma, o kalba yra diskursyvinė.

Išvystyta kalba turi savo leksiką ir sintaksę; žodžiai turi pastovias reikšmes; tačiau galima peržengti šias ribas ir pagal sintaksės taisyklės sudaryti sudėtingus simbolius, turinčius naujas reikšmes. Tai leidžia sudarinėti žodynus. Tačiau nėra jokio panašaus būdo išardyti paveikslą ar piešinį... jie neturi leksikos. Tik susitarus galima priskirti jiems tikrinius daiktavardžius.

Racionalumas yra proto esmė, o simbolinė transformacija yra elementarus procesas. Tačiau

patys jausmas turi vis vien dalyvauti žinant ir suprantant. Bet kokio patyrimo atveju jausmo pobūdis gali būti rodmuo, kad protas suvokia savo objektą. Jausmas turi savitas formas, kurios tampa vis tiksliau išreiškiamos. Kalba yra labai prasta priemonė emociniam turiniui reikšti. Tačiau yra simbolizmo rūšis, ypač pritaikyta neišreiškiamoms dalykams išaiškinti, nors ji neturi svarbiausios kalbos savybės, – denotacijos. Tobuliausia grynai konotacinės semantikos rūšis yra muzika.

Reikšmės šaknys – patirtyje

S. Langer kalbos reiškinį apibūdina kaip „reikšmingiausią ir paslaptinę žmogaus proto procesą. Kalbai būdingas tobulas simbolių vartojimas, atsispindintis sklandžiam mąstyme. Be kalbos nėra minties. Visos tautos turi savo artikuliuotas ir išvystytas kalbas“ (103 p.). Tikra kalba prasideda tik tada, kai gali išlikti supratas garsas. Paprastai kalba išmokstama ankstyvoje vaikystėje be specialaus mokymo. Ir vis dėlto ji yra mokymosi rezultatas. Kad ir kokie gabumai padėtų kūdikiui išmokti kalbėti, tai nėra „kalbėjimo instinktas“. S. Langer nuomone, pirmieji balso garsai yra „geštaltai“, duoti būtybės, pasirengusios suteikti jiems reikšmę, protui. Estetinio patrauklumo ar paslaptingos baimės jūtimai... galbūt buvo pirmos proto funkcijos – sampratos, – skatinančios kalbėjimo įprotį. Faktiškai sutartinė „jausmo“ ir „nuostatos“ raiška yra paprasčiausia denotacijos forma.

Nors šimpanzės turi simbolinio elgesio pėdsakų, jos neturi jokio pirminio poreikio kalbėti. Abstrakčiai svarstant, beždžionė nėra labai nutolusi nuo žmogaus pasiekų, bet beždžionės kūdikis neturi instinktyvaus noro vapėti. Visi beždžionės garsai yra pragmatiniai ir emociniai, nė vienas jų neįgyja reikšmės. Beždžionės neimituoja

garsų dėl malonumo, jos tik mėgdžioja juos. Žmogus – vaikas – sudaro atsitiktinius skie-
menis, kurie yra betiksliai, išreiškiantys pri-
mityvias estetines reakcijas ir fantastiškas aso-
ciacijas. Būtent per tai vaikas vėliau išreiškia
reikšmes.

Kalba randasi iš supratimo raiškos, o ne iš
natūralių poreikių perdavimo. S. Langer patei-
kia Helen Keller atvejį, kuriai „vandens“ sąvoka
pirmiausia iškilo iš tiesioginio potyrio, vedusio
į žodžio „vanduo“ reikšmę. Maži vaikai vartoja
žodžius, kad šie pirmiausia pristatytų daiktus
jiems, o tik paskui – jų protams. Vaikas, kuris
nečiauska, neturi medžiagos kalbai. Kai garsai
tampa žodžiais (simboliais), vaikas jau kalba.

Vaikystės laikotarpiui būdingos sinestezijos,
kai stimuliuojant vieną jutimą sužadinas kito
jutimo įspūdis; tai pirmas žingsnis į simboliza-
vimą. Kaip tik tada gimsta „aš“; jo ištakos – pa-
tiriamų jausmų įsisąmoninimas, konotacija. Au-
sis daro pirmą sprendimą imituodama tam tikrą
garsą. Tokiu būdu „garsas“ yra suprantamas. Ta-
da vaiką ima jaudinti daiktų įvardijimo patirtis.

Patirties transformacija į sąvokas yra kal-
bos motyvas. Kalbėjimas yra ištisai simbolinis
ir tik... kartais žymintis. Kiekvienas bandymas
aiškinti kalbos kilmę komunikacijos poreikiu
susiduria su neišvengiamais sunkumais. Kalba
yra supratimas, o supratimas įrėmina suvoki-
mą. Svarbiausias mūsų tikrovės pasaulis yra žo-
dinis. Be žodžių mūsų vaizduotė negali išsau-
goti skirtingų objektų ir jų ryšių: iš akių – iš
atminties.

Simbolinė transformacija ir abstrakcija gali
būti priskiriama ir gyvūnams. Tačiau niekur nėra
kalbos pradžios ženklų. Net žmogaus, kuris
turi visas būtinas sąlygas, ne tik kalbos raida, bet
ir pati jos pradžia priklauso nuo ugdymo. Kaip
tuomet kalba atsiranda ir kodėl visi ją turi?

Per garsą ir judesį – į kalbą

Net Wilhelm von Humboldt pripažino, kad
žmogus, kaip rūšies atstovas, yra dainuojanti bū-
tybė; daina, žaidimo balsu formalizacija tikriau-
siai atsiranda anksčiau nei kalbėjimas. Otto Jes-
persen, knygos „Kalba: jos prigimtis, raida ir kil-
mė“ (*Language: its Nature, Development and
Origin*, 1922) autorius, daro prielaidą, kad kal-
bėjimas ir daina galėjo kilti iš to paties šaltinio.
Kažkada buvo laikas, kai visas kalbėjimas buvo
daina ar greičiau kai dainavimo ir kalbėjimo
veiksmai dar nebuvo skiriami.

S. Langer cituoja Donovaną teoriją, kuri pa-
remia mintį apie garso pirmumą ir tai, kad rit-
miniai kūno judesiai, lydintys šiuos artikuluo-
tus garsus, yra susiję su specifiniais jausmais ir
suvokimais, pasireiškiančiais švenčiant tam tik-
ras šventes. Donovanui tokia fiksuota konotaci-
ja galėjo atrodyti esanti pirmoji simbolinė žo-
džių reikšmė. Šie kol kas nebuvo nei daiktavar-
džiai, veiksmazodžiai ar būdvardžiai, nei sintak-
sinės kalbėjimo dalys; tai tik tam tikros skieme-
nų eilės, įkūnijančios sąvoką. Jos teikia konota-
ciją, bet joms trūksta denotacijos. Tačiau kaip
tik denotacija sudaro kalbos esmę, nes ji atpalai-
duoja simbolį nuo jo pradinės instinktyvios iš-
tarties ir žymi jo sąmoningą vartojimą už ben-
dros situacijos, kur jis gimė, ribų. Denotatyvus
žodis siejasi iš karto su sąvoka, kuri gali būti
labai miglota, ir su daiktu, įvykiu, kokybe ar as-
meniu. Praėjo tūkstančiai metų, kol humanoidams
susiformavo įprotis pereiti nuo garsų tarimo tik
žaidžiant prie suvokimo, kad garsas yra žodis.
Tačiau tai įvyko dar iki žmogaus pasirodymo, ir
ne socialinis kontaktas ar praktinis numatymas
lėmė, kad artikuluoti šventinę reikšmę turintys
garsai galėjo tapti reprezentuojančiais.

S. Langer labai pasitiki Donovaną teorija dėl
to, kad ji pabrėžia išskirtinį klausos organo –

ausies – pobūdį. Būtent ausies pacifizmas leidžia garsiniams išpūdziams įsiveržti į sąmonę ir kai jie yra įdomūs, ir kai ne. Kadangi triukšmai turi šią esminę ir įsakmą įtaką, o ausis negali būti uždaryta, jie buvo ypač tinkami tapti laisvais elementais, kurie neturėjo jokios biologinės reikšmės ir galėjo būti vaizduotės naudojami grynam žaidimui. Ritmo mušimu ir plojimai rankomis buvo pabrėžiama ir išlaikoma žaidimo nuotaika. Balsas galėjo būti naudojamas panašiai kaip būgnas – patraukti dėmesį, akcentuoti ritmą ir taip priversti pakeisti garso aukštį, kad būtų išskirti kai kurie garsai. Būdami daug lankstesni už būgną, balsai greitai sukūrė derinius ir ilgos vingiuotos primityviškos dainos melodijos tapo jungtine bendruomenės iškilmių dalimi. Šokių dalyviai iš pradžių buvo linkę tapti pantomimiški, ritualizuoti. Galėjo būti sutartiniai šokimo būdai, tinkami tam tikroms progoms, ir įkūnijantys įvykio idėją. Kitais žodžiais, čia galėjo kilti simboliniai gestai. Balsas, naudotas tokių ritualinių aktų palydai, galėjo tobulinti sąlygiškumą, o vapant tam tikri simboliai galėjo įgyti pirmenybę kitų atžvilgiu ir suteikti spalvą šventiniam veiksmui. Ankstyvoje artikuliuotų garsų istorijoje patys dalyviai nesugebėjo įprasinti reikšmės, bet tie garsai išsilaikė atmintyje ir tapo glaudžiai susiję su ypatingais jausmais ir suvokiniais, kurie kyla susijaudinusiems šventės dalyviams. Taip ritminė skiemenų grupė, konvencionaliai susijusi su tam tikro tipo šventimo subjektu ar centrine figūra, galėjo tapti jo balsiniu ženklu.

Per metaforą – į literatūrinę kalbą

Kalba yra daug daugiau negu simbolių rinkinys. Iš esmės ji yra organinė funkcionuojanti sistema, kurios ir pradiniai elementai, ir sukurti pro-

duktai yra simboliai. Jos formos nėra vienišos, o greičiau linkusios jungtis, kad sudarytų sudėtingus derinius ir taip nurodytų tokius pat sudėtingus ryšius pasaulyje, jų reikšmių sritį. Ši tendencija yra suprantama, turint galvoje jausmą, kad pažymėtas objektas (arba situacija) laiko savyje dar ir visa tai, kas tuo pačiu metu buvo patirta. Žodis fiksuoja kažką, kas buvo patirta, ir padaro tai atminties branduoliu. Kiti išpūdziai grupuojasi apie pažymėtą objektą ir yra atgaivinami, kai jis įvardijamas. Objekto vardo arba asmens, kuris buvo jo centras, dėka visas atvejis gali būti išlaikytas mintyse. Tai reikšia: mnemoninis žodis sukuria kontekstą, kuriame jis ateina į galvą, ir mes manome, kad jis bus suprastas šiame kontekste.

Kadangi žodis, turint galvoje jo elementarų socialinį vartojimą, reprezentuoja primityvią savo komunikacinės funkcijos stadiją, toks žodis tinka vieno žodžio sakiniui. Gramatinė struktūra evoliucionuoja taisant neaiškia išraišką. Kalbinės formos lengvai tampa pastovios; jokios reikšmės neturintys žodžiai įsibrauna, kad paprastai užpildytų balso derinių plyšius, o išartys tampa sakiniams. Kai šios kalbos formavimo funkcijos labai išstobulinamos, iš jų išplaukiančios sistemos yra labai moduluojamos (kaitomos), o kalbos logika, kuri mums atsiskleidžia įsisaugojant sintaksę, pasirodo kaip nuostabi intelektualinė struktūra.

S. Langer kalbos struktūros mokslą palieka kitiems, bet negali palikti nuošaly svarbiausių kalbos vertės klausimų. Ji teigia, kad visi diskursai apima du elementus: kontekstą (verbalią ir praktinį) ir naujovę. Naujovė liečia kalbantįjį, bandantį kažką išreikšti, kai trūksta tikslaus žodžio. Taigi jis griebiasi analogijos; pavartodamas žodžius, žyminčius kažką kita, o tai yra tik dalyko, kurį jis turi galvoje, pristatomasis sim-

bolis. Kalbantysis turi galvoje ne tiesiogiai pažymėtą daiktą, bet greičiau kažką simbolišką. Tai yra tikra metafora. Metafora yra ryškiausias abstraktaus matymo įrodymas. Sunku būtų ją pavadinti sąmoninga priemone, bet ji kalbai suteikia galios. Net ribotas žodynas gali apibūdinti daugybę dalykų, o atsiradus naujiems žodžiams paprasčiausias, tik analoginės reikšmės paverčiamos tiksliais apibrėžimais.

Intelektualinis žodynas plečiasi progresuojant sąvokiniam mąstymui ir civilizuotam gyvenimui. Technikos pažanga kelia mūsų kalbai reikalavimus, kurie randasi plėtojant matematikos, logikos ir mokslo terminiją. Antropomorfinės metaforos atmetamos, o filologiniai žodžių keitimo dėsniai tampa visų svarbiausi toliau kuriant ir vartojant terminiją. Reikšmės vis tikslinamos ir tikslinamos. Kalbėjimas tampa vis labiau diskursyvus, praktiškas ir proziškas. Žmonėms sunku patikėti, kad kalba buvo išrasta kaip naudingas dalykas, o vėliau buvo papuošta metaforomis kultūros produkto, vadinamo poezija, labui.

Baigdamas šias pastabas, pacituosiu S. Langer skyrių apie kalbą apibendrinančius žodžius. „Kodėl visi žmonės turi kalbą? Visi žmonės ją vartoja todėl, kad jų visų vienoda psichologinė prigimtis, kuri visos žmonijos istorijoje pasiekė tokią raidos stadiją, kurioje simbolių vartojimas ir jų kūrimas yra vyraujanti veikla. Mes negalime pasakyti, ar kalbos ištakų buvo daug, keletas, ar tik viena; bet kad ir kur būtų, pirma kalbėjimo stadija – denotacinių simbolių vartojimas – pasiekta, čia tikriausiai kalbėjimo plėtra vyko fenomenaliu greičiu. Supratimas, kad kažkam galima duoti vardą, yra pats produktyviausias iš visų kada nors kilusių sumanymų“ (p. 142). „Didelis čia išdėstytos bendros simbolizmo teorijos pranašumas yra tai, kad ji užuot skiepijusi šį keistą produktą į iš esmės neprotaujantį organizmą, visą psichikos veiklą prilygina protui“ (p. 143).

Apie emocijų indėlį į kalbą

Aiškindamasi kalbos kilmę ir esmę, nusprendžiau apžvelgti vienos naujausių Stanley'o Greenspano ir Stuardo Shankero teorijų pagrindines idėjas. Kaip pirmieji du teoretikai, taip ir šie, „Pirmosios idėjos“ (*The First Idea*, 2004) autoriai, jautė būtinybę apibūdinti kalbą jos evoliucinių ištakų atžvilgiu. Tačiau šiuo atveju kalbos atsiradimas apibūdinamas ne kaip kataklizminis, panašus į N. Chomsky'o Didįjį smūgį, įvykis. S. Greenspan ir G. Shanker išvengia analogiją tarp to, kaip vaikas pamažu, žingsnis po žingsnio, pasiekia „kalbos proveržį“ ir *Homo Sapiens* patirties, nutiesiančios kelią modernaus žmogaus pasirodymui. Dauguma teoretikų laikėsi nuomonės, kad mus žmonėmis padarė kalbos įgijimas, o ne didesnės mūsų smegenys ar galimybė vaikščioti dviem kojomis. Teigiama, kad kalba su savo unikalia struktūra lemia tai, kad žmogus gali formuoti sudėtingas ir naujas mintis, kurios gali būti perteikiamos taip greitai ir ekonomiškai, kaip nepajėgia jokia kita komunikacijos sistema. Kalbos sukelta galia aiškinamas prieš 30 000 metų įvykęs reprezentacinių artefaktų protrūkis ir nepaprasta technologinė pažanga, kurią žmogus padarė moksle. Daroma prielaida, kad kažkada priešistoriniais laikais pirmykščiai žmonės galėjo bendrauti tik nekalbėdami, ir todėl jie negalėjo mąstyti. Lieka paslaptis: kaip pirmykščiai žmonės žengė pirmą žingsnį nuo bendravimo gestais ir vietine raiška į kalbėjimą. Pagrindinė S. Greenspano ir S. Shankero idėja yra raidą akcentuojantis požiūris: įvykių sampyna davė galimybę formuoti kalbai ir kalbėjimui. Svarbiausia, kad visi šie įvykiai turėjo bendras ištakas: sudėtingą bendrai reguliuojamą emocinį signalizavimą, kuris apima judinamuosius įgūdžius, pamatines subtilias veido išraiškas, gestus ir vokalizacijas. Atsiradus

galimybių visa tai atvedė prie pirmųjų kalbėjimo ir kalbos formų... ir refleksyvaus mąstymo pažangos.

Šie autoriai pabrėžia, kad kalba nėra telepsichinė taisyklių valdoma sistema, perduodanti idėjas iš vieno proto į kitą. (Moderniai interpretuojant tai reikštų: minčių „užkodavimo“ ir „iškodavimo“ sistema.) Taip manant kalba prilyginama mechaniniam procesui, dažnai panašinanam į kompiuterio veikimą. S. Greenspan ir S. Shanker tvirtina, kad reprezentacinių įgūdžių plėtra kilo kartu su agrikultūros ir civilizacijos evoliucija ir buvo ne genetinės mutacijos rezultatas, o greičiau „laipsniškas didėjimas sudėtingų emocijų gestų, skatinančių reprezentacinį mąstymą“ (p. 191).

Dar Descarteso laikais kilęs telepsichinis požiūris į kalbą, kaip abstrakčią minčių iš vieno kalbėtojo proto perdavimo kitam sistemą, vyravo ir XX amžiuje. Šis požiūris rėmėsi prielaida, kad kalba ir emocijos bazuojasi skirtingose smegenų dalyse. Naujausi duomenys patvirtina labiau holistinį požiūrį į smegenų veiklą.

Telepsichinėje sistemoje kalbos išmokimas yra mechaninis procesas: kalbėtojas išmoksta gramatiką kaip informacijos, užkoduotos jo „kalbos gene“, padarinį, kuris kontroliuoja, kaip kalbėtojo smegenys tvarko kalbėjimą. Kognityvinės psichologijos atstovų požiūriu, kognityviniai procesai parengia kalbos išmokimą: sąveikaudamas su objektais ir žmonėmis, vaikas susidaro sąvokas. Dabartinė kryptis – interakcionizmas – verbalinės komunikacijos išmokimą puoselėja tokiu būdu: vaikas mokosi, kaip elgtis su žodžiais.

S. Greenspan ir S. Shanker kritikuoja anksčiau teorijas, nes jos yra nepakankamos. Generatyvinės teorijos šalininkai domisi tik sintaksinėmis konstrukcijomis, kognityvinės kalbotyros atstovai aiškina tik kai kuriuos veiksmus, su-

darančius šių konstrukcijų išmokimo pamatą. Interakcionizmo gynėjai paprastai šiek tiek paaiškina lingvistinius-kultūrinius įgūdžius. Nė viena iš šių teorijų nesustoja prie klausimo apie emocijų reikšmę kalbos raidai.

Dėl tam tikrų priežasčių iki šių dienų emocijos nebuvo laikomos esmine ir sudedamąja žmogaus raidos apskritai, o todėl ir kalbos išmokymo, jėga. S. Greenspan ir S. Shanker emocijas laiko ne tik motyvacinio veiksmo, bet ir kritiniu kalbos raidos architektu. Kaip ir S. Langer, šie autoriai tvirtina, kad kalba ateina iš išgyventos patirties. Jų požiūriu, išorinių kalbos apraiškų – šypsenos ir pikto žvilgsnio, gestų ir linksėjimo galva, džiaugsmo šūksnių ir pykčio šauksmo – vaikas išmoksta iš bendravimo su jį supančiais žmonėmis patirties.

Vaikui reikia biologinės duotybės – smegenų, kurios geba atpažinti ir susieti prasmingą patirtį į derinius. Palanki sąveika su globojančiais suaugusiaisiais užtikrina vadovavimą ir yra emocijų šaltinis. Biologinės prielaidos esant pozityvioms emociškai patrauklioms sąveikoms – S. Langer terminais – iš patirčių lipdo tikrovės paveikslą. S. Greenspan ir S. Shanker patvirtina, kad ankstyviausių kalbos mokymosi stadijų pamatą sudaro ikisimboliniai procesai, kurie nėra įsisąmoninami. Šiuo laikotarpiu žinios apie pasaulį apsieina be simbolių. Sveikas susidomėjęs kūdikis sąveikauja su palaikančiomis sistemomis ir šiame procese atranda savęs jausmą. Žmonių aplinkoje vaikas išstobulina savęs suvokimą: sužino savo ribas, patiria laisvės jausmą, kai atkakliai ko nors siekia, pritarimą ir nepritarimą, saugumo ir pavojų ribas. Vaikas pradeda skirti suvokinius nuo savo veiksmų ir duoda vardus taip identifikuotiems objektams ir įvykiams. Taip jis įžengia į simbolių (objektų vardų) pasaulį ir į kalbos pasaulį.

Į kalbos pasaulį vaikas ateina per ikiverbali-
nę pasirengimo stadiją; tik problemų sprendi-
mo patirtis (išitraukimas į veiksmą) gali lemti
prasmingų simbolių kūrimą. Būtent pažinimas
per veiksmą parengia vaiką fonologiškai įtvir-
tintiems žodžiams. Žodžio reikšmė neatskiria-
mai susijusi su meilia patirtimi, įgyta bendrau-
jant su globėju (p. 213).

Žodžių reikšmės ir vartojimas – semantiniai
ir pragmatiniai aspektai – yra įterpti į bendravimą
gestais, kurie vartojami tyrinėjant ir pažįs-
tant pasaulį, ir tai yra žingsniai gebėjimo for-
muoti gramatinius ryšius link S. Langer žodžiais,
būdas, kuriuo vaikas patirtimi pažintą tikrovę
perkelia į sakomą žodį, būtų konotacinis sim-
bolių vartojimas. S. Greenspan ir S. Shanker tiks-
liai nepaaiškina, koks yra skirtumas tarp prag-
matinio kalbos vartojimo ir jos tiesioginės pras-
mės, t. y. reikšmę turinčių žodžių, nutolusių nuo
konkrečių referentų, vartojimo. Tačiau jie pri-
stato skirtingą, visiškai raida grindžiamą požiū-
rį į meistrišką sakinio valdymą, kuris, S. Langer
terminais, yra denotacinis simbolių vartojimas
diskursyviame mąstyme. S. Greenspan ir
S. Shanker pristato labai patrauklią teoriją, pa-
gal kurią gerai suderinti organizmo veiksmas gali
būti pamatas, kuriuo remiasi sudėtingas minties
apdorėjimas. Būtent „yra glaudus ryšys tarp lai-
ko apskaičiavimo, ritmiškumo bei sinchroniš-
kumo ir gebėjimo planuoti, surikiuoti veiksmus
ir spręsti problemas“ (p. 128). „Šis judesių pla-
navimo ir jų sekos nustatymo gebėjimas yra pa-
matinis žmogaus raidos įgūdis, kuris pradeda for-
muotis ankstyvoje kūdikystėje. Iš tikrųjų kūdi-
kis pradeda mokytis, bendrauti su savo aplinka
ritmišku, laiku grindžiamu būdu dar būdamas
gimdoje. Embrionas girdi motinos širdies dū-
žius ir jos kvėpavimo ritmą. Naujagimis atsako į
vaizdus ir garsus ir pradeda žiūrėti ir klausyti...

šis sinchroniško veikimo gebėjimas, grindžiamas
koordinuota ritmine veikla, palaiko raidą per
visą gyvenimą.“ (p. 218–219)

Ilgainiui šis gebėjimas planuoti ir nustatyti
seką pradedamas naudoti socialiniams ryšiams
įtvirtinti. Vėliau, artėjant prie antrųjų metų vidu-
rio, vaikas šį gebėjimą planuoti ir rikiuoti sava-
rankiškai naudoja tirdamas ir sprenddamas savo
aplinkos problemas. Faktiškai tas pats planavi-
mo ir eilės nustatymo gebėjimas tampa bendro
idėjų sekos nustatymo sudėtinguose loginiuose
modeliuose pamatu. Beveik visų sudėtingo mąs-
tymo ir problemų sprendimo atvejų pamatas yra
gebėjimas planuoti ir nustatyti elgesio ir minčių
seką. Visuose šiuose procesuose yra glaudus ry-
šys tarp laiko, ritmiškumo, sinchroniškumo ir ju-
desių planavimo bei sekos nustatymo.

S. Langer požiūriu, diskursyvus mąstymas at-
rodo atribojantis subjektą nuo jo paties savas-
ties. Bet gal gali būti, kad mąstantis asmuo visą
savo savastį įpina į savo mintis.

S. Greenspano ir S. Shankero idėjos gali būti
apibendrintos taip: afektyvus gestikuliacijavimas yra
lyg klėjai, kurie, formuojantis kalbai, suriša bio-
loginius ir komunikacinius procesus. Visa kal-
bos plėtra taip pat reikalauja, kad girdimi ir bal-
so deriniai būtų sujungti su regimaisiais-erdvini-
niais ir kitais sensorinio apdorėjimo (garsiniais,
taktiliniais) deriniais, nes ir kalbos, ir ikisimbo-
linės gestų sistemos yra glaudžiai susijusios su
gausiais ir įvairiais jutiminiais potyriais. Simbo-
lis yra susietas su turtinga daugiajutimine afek-
tyvia patirtimi.

Refleksijos

Kas yra kalba? Klausimas, manau, daugeliui
žmonių iš karto sukelia mintis apie jų gimtąją
kalbą, apie ilgus teisingos rašytinės raiškos mo-
kymosi metus ir t. t. Bet iki tol, kol mes išmoks-

tame rašytinės kalbos, paprastai kalbame. Kaip tik kalbėjimas įveda mus į žodžio pasaulį!

Minutėlę pamąstykime. Vieni ir tyloje išivaizduokime kažką kažkam saką. Peržvelkime visą procesą. Pirmiausia jūs turite ketinimą kalbėti, pasidalyti idėja, paklausti. Tada jūs matote – savo vaizduotėje – asmenį, situaciją ir savo klausimo turinį. Tuomet jūs net galite išstarti sau žodį ar du. Tokie yra kalbėjimo kūrimo žingsniai, ir tai yra sudedamieji kalbos proceso elementai.

Aišku, kad šis veiksmas arba, jei norite, elgesys yra sustiprintas ankstesnės patirties arba žinių, kurios buvo įvestos į protą garsinių simbolių forma. Trumpai, kalbėjimo veiksmą sukelia emocinis arba motyvacinis impulsas, transformotas į kalbėjimo derinius, kad susietų su už paties asmens esančiu pasauliu.

N. Chomsky'o siūlomos išplėtos sintaksinės struktūros atrodo užsiimančios su negyvo mis kažkieno „proto“ liekanomis. Tiesiog neįmanoma pasakoti apie „kalbą“ be „reikšmės“ jausmo. R. Jackendoff ėmėsi šio klausimo, sugrąžindamas semantiką ir tuo suteikdamas leksikai reikšmę. Tačiau net tokiam kontekste nepaisoma savo savasties jausmo. Gali atrodyti, lyg sensomotorinės sistemos neturėtų šaknų biologinėje savastyje, kur jos teikia percepcinį tikrovės, pasaulio „už mūsų“ pažinimo pamatą ir „reikšmės“ jutimą. R. Jackendoff ir jo kolegos kognityvistai žinių (proto) pasaulį ir patį save konceptualiai suvokia kaip dvi atskiras būtis.

S. Greenspan ir S. Shanker, kaip ir nauji neurologiniai duomenys apie smegenų veiklą, reabilituoja savasties jausmą ir apdovanoja žmogų motyvacija, kurios reikia tam, kad būtų nueitas kelias į pasaulio pažinimą.

N. Chomsky'o požiūriu, kalba yra būtis savyje, paveldimumo dovana; S. Greenspanui ir S. Shankerui – sąveikos tarp biologinių porei-

kių ir socialinės adaptacijos procesų rezultatas.

Mano požiūris į kalbos esmę yra artimas S. Langer požiūriui. Ji nagrinėja adaptacijos procesą, pabrėždama žinių apie tikrovę vyrovimą, o kalbai priskiria tarpininko vaidmenį. Pirmas žingsnis yra nusikreipti į tikrovę su idėja „ap-rėpk“ arba „suvok“ „pasaulį už mūsų“ ir jį įvardyti. Kalbos išmokimo kontekste tai reiškia prasmingo žodyno, kuris atitinka pirmą abstrakcijos lygmenį, sukūrimą. Pamažu vaikas išitraukia į aktyvią veiklą su objektyvios tikrovės elementais ir, remdamasis bendruomene, kuri turi tą pačią patirtį, jau vaikstantis kūdikis „išlaisvina“ sąvokas ir gali manipuluoti tikrovės įvykių ryšiais kada panorėjęs. Tai antrasis abstrakcijos lygmuo. Kalbėtojas, veikėjas – Aš – veikia tikrovę ir nusprendžia, kaip daiktai privalo būti. Būtent veiksmažodis, veiksmo veikėjas, bet ne objektas, suteikia žmogui jėgos užsiimti „pasauliu už mūsų“. Šiame procese žodis, dabar jau tikrovės simbolis, tampa mąstymo priemonė.

S. Langer požiūriu, kalba ir žinios yra lygiagretūs procesai. Remdamasis jutimine sistema, žmogus atskleidžia tikrovę. Pirmieji išpaudai yra viską persmelkiantys ir globalūs, apgaubti nenugalimo pagarbios baimės jausmo prieš nežinomą. Aplinkos poveikis, kuris pirmiausia yra neverbalinis, įtvirtina ryšius tarp „pats“, „mane“, „aš“ ir patiriamo pasaulio. Visam tam būdingas afektyvus tonas, kuris kuria vaiko prieigos prie realybės pamatą ir nulemia, ar vaikas jaus potraukį tyrinėti pasaulį „už mūsų“, ar nuo to nusišalinti.

S. Langer pabrėžia, kad individo patirtas percepcinis poveikis „formuoja“ jo suvokimą apie tai, koks yra tas pasaulis „už mūsų“. Ta patirtis, kuri individui išpaudžiama, yra „jausmų pasaulis“. Tai yra giliai pajausta ir už komunikacinės raiškos ribų; tai privatu... Tai gali vesti į meną ir

muziką arba gali sukurti bauginančio neramumo jausmą. Tie globalinės aplinkos poveikiai individui sukelia veiksmą, propriocepčinį angažuotumą, kuris skatina aktyvų išitraukimą į gyvenimą ir „joie de vivre“ (gyvenimo džiaugsmą).

Žmonių bendruomenėse globėjas palieka savo asmeninį išpaudą atviruose kūdikio jutimų receptoriuose. Modernioji neurologija tvirtina, kad ankstyvosios aplinkos poveikiai yra išpaudžiami į plastišką embriono ir kūdikio centrinę nervų sistemą. Jei globėjai skatina norą pažinti, tyrinėti ir skirti aplinkos poveikius, formuojasi nervų takai, kurie reikalingi perceptiškai duotiems dalykams skirti.

Normaliai kalbos raidai būdinga tai, kad pradedama nuo žodžio, kuris atstovauja realioms objektams ir / arba žmonėms, o paskui aktyviai išitraukiama į tikrovės su objektais struktūrinimą. Apie trečiuosius metus vaikas pradeda planuoti prieš veikdamas. Tuomet jis išplečia žodžius iki frazių, o frazė jau turi sintaksę: protas įsivaizduoja sudėtingą tikrovę. Gramatiškai lankstūs žodžiai reprezentuoja realų „pasaulį už mūsų“ ir kalba apdovanotas vaikas normaliomis aplinkybėmis ramiai išgyvena šią tikrovę savo prote. S. Langer požiūriu, pradėjęs nuo paprasto realaus pasaulio buvimo konotavimo simbolių (žodžių) forma, kalbėtojas pereina prie tikrovės denotavimo kada panorėjus, o dar vėliau perkelia mintis iš savo proto į popierių, kad galėtų dalytis jomis su didesne auditorija rašytiniu būdu.

Baigiamosios pastabos

Kukliai prisipažįstu, kad svarstyti kalbos klausimus man buvo labai sunki užduotis. Ne tik todėl, kad aš nesu kalbininkė, man visada buvo sunku skaityti ir suprasti kalbinės analizės duomenis. Tačiau savo profesinėje praktikoje – raidos psichologijoje, diagnostikoje ir psichoterapijoje – kiekviename žingsnyje, analizuodama kiekvieną atvejį, susidurdavau su kalbos problema: jos raida, su tuo susijusiomis mokymosi negalėmis ir bandymais atitaisyti sutrikimus.

Jau nebediskutuojama dėl fakto, kad neurologinės traumos ir nesveikos biologinės sąlygos, veikiančios kūdikį ir mažą vaiką, yra kalbos išmokimo ir tolesnės kalbos raidos sutrikimų priežastis. Mėginant tai taisyti tampa aišku, kad labiausiai padeda pratimai, skirti juntamajam ir judinamajam komponentams tobulinti, o ne kalbėjimo terapijų priskiriami fonologijos ar artikuliacijos treniruojamieji pratimai. Moderni visuomenė praktikams pristato vaikus, kurie yra protingi ir kalbantys, bet negebantys suvokti savo vartojamo turtingo žodyno reikšmės. Šiais atvejais tampa akivaizdu, kad šie į lėles panašūs vaikai niekada nenagrinėjo objektų pasaulio ir nebuvo aktyvūs ankstyvosios vaikystės laikotarpiu. Jie išmoko sakomus žodžius iš suaugusiųjų asmeniškai nepatirdami, kam šie simboliai atstovauja. Žodžių reikšmė ir frazių sąranga yra išsisknijusi jutiminėje ir judinamojoje veikloje ir negali būti pertvarkoma naudojant mokyklinę medžiagą.

Iš anglų kalbos vertė Eglė Rimkutė

LITERATŪRA

- Chafe W. Language and the flow of thought // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Chomsky N. New horizons in the study of language and mind. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Chomsky N. On nature and language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Corbalis M. From hand to mouth. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Croft W. The structure of events and the structure of language // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Fauconnier G. Mental spaces, language modalities and conceptual integration // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Givon T. The functional approach to grammar // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Goldberg A. Patterns of experience in patterns of language // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Greenspan S., Shanker S. The first idea: How symbols, language and intelligence evolved from our primate ancestors to modern humans. Cambridge: First Da Capo Press, 2004.
- Guillaume G. Langage et science du langage. Presses de l'universite Laval, 1964.
- Hopper P. Emergent grammar // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Hormann H. Psycholinguistics. Berlin: Springer-Verlag, 1970.
- Jackendoff R. Foundations of language. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Juszyk P. The discovery of spoken language. The MIT Press, 1997.
- Langacker R. Conceptualization, symbolization, and grammar // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Langer S. Philosophy in a new key: A study in the symbolism of reason, rite, and art. Harvard University Press, 1996.
- Taylor J. Syntactic construction as prototype categories // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Tomasello M. Constructing a language. Harvard University Press, 2003.
- Van Valin R. The acquisitions of wh-questions and the mechanisms of language acquisition // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.
- Wierzbicka A. The semantics of English causative constructions in a universal-typological perspective // The New Psychology of Language. M. Tomasello (ed.). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 1998.